

EFEKTI AKTIVNIH RADNIH POLITIKA NA TRŽIŠTE RADA

EFFECTS OF ACTIVE EMPLOYMENT POLICIES ON THE LABOR MARKET

Rajko Macura¹, Iva Konda², Slobodan Popović³

Sažetak

Recesija i globalna ekonomska kriza, a samim tim i smanjenje ekonomskih aktivnosti, značajno su uticale na tržište rada. Od 2006. godine udio radno sposobnog stanovništva pokazuje negativan rast od 5%. Tržište rada u BiH karakterišu visoka stopa nezaposlenosti i visok nivo neformalnog zapošljavanja. Zavodi za zapošljavanje se uglavnom bave pasivnim radnim politikama. Učinke aktivnih mjera je teško izmjeriti, zbog čega se i značajno razlikuju rezultati istraživanja. Navedeno ukazuje na potrebu pažljivog pristupa izboru mjera aktivnih politika, praćenju njihovog učinka i korigovanja. Ovim radom se nastojao analizirati uticaj mjera aktivnih radnih politika na uključivanje nezaposlenih u tržište rada. Radena je potrebna komparativna analiza tržišta rada BiH i susjednih zemalja, kako bi se odredile efikasne mjere za uključivanje nezaposlenih u tržište rada.

Ključne riječi: tržište rada, pasivne i aktivne politike, efikasnost, institucionalni okvir.

JEL classification: J080, J200

Abstract

The recession and global economic crisis, and therefore the reduction of economic activities had a significant effect on the labor market. Since 2006 the share of the working age population shows a negative growth of 5%. The labor market in BiH is characterized by high rate of unemployment and high level of informal employment. Employment institutes are mainly engaged in passive employment policies. The effects of active measures is difficult to measure, which is why the results of the research are significantly different. This indicates the need to carefully approach to the selection of measures of active policies, monitoring their performance and correcting. This paper sought to analyze the impact of active employment policies measures on inclusion of the unemployed in to the labor market. The necessary comparative analysis of the labor market of Bosnia and Herzegovina and neighboring countries was made in order to determine effective measures for inclusion of the unemployed in to the labor market.

Keywords: labor market, passive and active policies, efficiency, institutional framework.

JEL klasifikacija: J080, J200

¹ PhD, Associate Professor
Banja Luka College, Banja Luka; E-mail: rajko.macura@blc.edu.ba

² Assistant Professor, Sen. Lect, School of Business and Management Novo Mesto, Na Loko 2, 8000 Novo Mesto, Slovenia,
iva.konda@guest.arnes.si

³ PhD, Assistant Professor, INTERNAL AUDITOR, JKP GRADSKO ZELENILLO, SUTJESKA 2, 21000 NOVI SAD, SERBIA,
e-mail: slobodan.popovic49@gmail.com.

Uvod

Brojne analize ukazuju na neefikasno tržište rada i zapošljavanja u Bosni i Hercegovini. Postojeći sistem ne može odgovoriti na savremene potrebe tržišta rada. Podaci Svjetske banke pokazuju da BiH zaostaje po pitanju poslovnog okruženja za drugim zemljama u regiji. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD)⁴, navodi da se BiH nalazi na 126. mjestu najbolje rangiranih ekonomija za otpočinjanje poslovanja. Izvještaj EU CARDS-a navodi postojanje dualizma tržišta rada. Jedno je tzv. formalno tržište rada koje vrijedi za javni sektor u kojem se u velikoj mjeri primjenjuje radno zakonodavstvo i kolektivni ugovori, i drugo takozvano neformalno tržište rada u kojem uglavnom dominira privatni sektor i u kojem se radno zakonodavstvo primjenjuje u znatno manjem obimu, a kolektivni ugovori se rijetko zaključuju.

Ovim radom se želi ukazati na efikasnost pojedinih mjera aktivnih i pasivnih politika u postizanju tih ciljeva. Pri tome je vršena komparacija stanja u EU i u tranzicijskim zemljama. Po uzoru na razvijene evropske zemlje, kreatori ekonomskih politika u tranzicijskim zemljama, sve više se bave uvođenjem različitih mjera aktivnih politika i kreiranja institucija na tržištu rada, kako bi se umanjio problem dugotrajne nezaposlenosti.

U glavne ciljeve politika i institucija na tržištu rada spadaju:⁵

1. smanjivanje nezaposlenosti,
2. smanjivanje segmentacije na tržištu rada i smanjivanje nepovoljnog položaja rizičnih grupa u zemlji,
3. promovisanje regionalne, kvalifikacijske i sektorske mobilnosti, te
4. porast produktivnosti rada.

Jedan od načina sprečavanja rasta nezaposlenosti je implementacija instrumenata aktivne radne politike tržišta rada. One prvenstveno služe kao instrument u borbi protiv nezaposlenosti i za zapošljavanje rizičnih kategorija nezaposlenih, koje imaju prepreke pri zapošljavanju, odnosno koje se veoma teško zapošljavaju. Puno je efikasnije da se sredstva za finansiranje naknada za nezaposlene, koje ujedno smanjuju motivaciju za aktivnim traženjem posla, upotrijebe za finansiranje programa kojima se povećava stepen uključenosti nezaposlenih u proces rada.

Osnovna uloga institucija i politika na tržištu rada je doprinos smanjenju nezaposlenosti, poboljšanju položaja rizičnih grupa, smanjenje segmentacije na tržištu rada, povećanje produktivnosti, kao i mobilnosti radne snage. Kako bi se ovo postiglo, potrebno je analizirati efikasnost pasivnih i aktivnih mjera radnih politika.

U tom smislu, potrebno je sprovesti istraživanja efekata ovih sprovedenih mjera na populacije (ne)zaposlenih koje su bile obuhvaćene tim mjerama.

Politike na tržištu rada

Pod aktivnom politikom zapošljavanja podrazumijevamo uključivanje u proces prilagođavanja na tržištu rada svih relevantnih aktera države, državnih institucija i agencija,

4 Objavljeni podaci predstavljaju ocjene poslovnih propisa i njihove primjene, a odnose se na otpočinjanje poslovne aktivnosti, pribavljanje dozvola, poslovnu politiku zapošljavanja, registraciju vlasništva, dostupnost kredita, zaštitu investitora, plaćanje poreza, trgovinu sa inostranstvom, poštovanje ugovorenih obaveza i prestanak poslovanja.

5 Ovadić, Alka. *Utjecaj aktivnih i pasivnih politika na tržište rada*. Ekonomski fakultet u Zagrebu UDK 331.52

lokalne zajednice, poslovnog sektora i nezaposlenih lica, s ciljem smanjenja nezaposlenosti na podnošljiv nivo, kroz stvaranje aktivnih mjera i programa na tržištu rada.

Aktivne politike na tržištu rada mogu u fokusu imati socijalnu komponentu (npr. programi javnih radova, finansiranje otvaranja novih radnih mjesta i subvencija za nadnice) ili jačanje ljudskih potencijala (npr. obuke za nezaposlene, subvencija za preseljenje u druge regije i ostalo).⁶

Posebno mjesto u politikama na tržištu rada imaju mjere aktivne politike tržišta rada. One su dugo prisutne u razvijenim zemljama. Ove mjere je već u tridesetim godinama prošlog vijeka preporučivao poznati engleski ekonomista John Maynard Keynes⁷. Osnovni razlog uvođenja tih mjera je bilo upravljanje potražnjom, čime bi se amortizovao rast nadnica i inflacije. U razvijenim zemljama primjenjuju se od velike ekonomske krize 1930-ih godina.

U početku, ove mjere su bile koncipirane tako da korespondiraju sa tadašnjim konceptom demand-managmenta (upravljanja potražnjom), da kroz podsticanje ponude rada omogućće amortizaciju rasta nadnica i inflacije. U današnje vrijeme, mjere aktivne politike tržišta rada prvenstveno se koriste kao u borbi protiv nezaposlenosti, kao i povećanja zapošljivosti teže zapošljivih kategorija tražioca posla.

Povećanje nezaposlenosti 1980-ih godina podstaklo je zemlje zapadne Evrope da usvoje posebne programe zapošljavanja. Zagovornici ovih mjera tvrde da korisnici tih mjera, posebno mladi, stiču osnovne vještine, uvode se u rad i stiču radno iskustvo, što poboljšava njihove situacije na tržištu rada. Sa druge strane, kritičari tih programa su pokazivali sumnju u dugoročne efekte ovakvih mjera. Oni su isticali da one nude tek privremeno zaposlenje i da se većina zaposlenih kroz ove mjere, nakon izvjesnog vremena vraćaju u nezaposlenost.

Danas aktivne politike tržišta rada prvenstveno služe kao instrument u borbi protiv nezaposlenosti i za zapošljavanje rizičnih kategorija nezaposlenih koje imaju prepreke pri zapošljavanju, odnosno osoba koje se veoma teško zapošljavaju (*hard-to-place* ili *hard-to-employ*). Pasivne mjere pomoći nezaposlenima kroz pružanje finansijskih naknada za nezaposlene često za posljedicu imaju smanjenje motivacije za aktivnim traženjem posla. Puno efikasnije se pokazalo da se sredstva za finansiranje naknada za nezaposlene upotrijebe za finansiranje programa kojima se poboljšava zapošljivost nezaposlenih osoba, te utiče na povećavanje njihovih budućih zarada. U instrumente aktivne politike spadaju sve mjere, usmjerene na otklanjanje strukturalnih problema radnog tržišta i koje omoguććavaju ponovno zapošljavanje nezaposlenih, odnosno sprećavaju nastanak nezaposlenosti. One uključuju državno posredovanje pri zapošljavanju, informisanje i savjetovanje za izbor zanimanja, programi dokvalifikacije i prekvalifikacije, politika za saćuvanje i otvaranje novih radnih mjesta, te rješavanje problema teže zapošljivih, *odnosno* rizičnih i dugotrajno nezaposlenih lica.

Aktivne mjere imaju cilj da podstiču potražnju za radom. One se ostvaruju kroz različite programe za otvaranje novih radnih mjesta, prekvalifikacijom, stručnim osposobljavanjem

6 Burda, Michael, 1995. "Labor Market Institutions and the Economic Transformation of Central and Eastern Europe" in S. Commander and F. Coricelli, eds. *Unemployment, Restructuring, and the Labor Market in Eastern Europe and Russia*. Washington: The World Bank, 348.

7 Džon Majnard Kejnz, (eng. John Maynard Keynes) (1883 – 1946) je bio engleski ekonomista čije su radikalne ideje imale ogroman uticaj na modernu ekonomiju i političku teoriju. Posebno je zapamćen kao zagovarać vladine politike intervencionisanja, po kojoj bi vlada mogla koristiti fiskalne i monetarne mjere da bi ciljano ublažila efekte ekonomske recesije, depresije i eksplozija.

radnika i sl. Kao rezultat ovih mjera očekuje se povećana proizvodnja, kao i porast kupovne moći građana, a na taj način se povećava potražnja za robom i uslugama.

Prema Fraser –u⁸ osnovni ciljevi mjera aktivnih radnih politika su navedeni u tabeli 1:

Tabela 1. Ciljevi i mjere aktivnih radnih politika

Cilj	Mjere
Smanjivanje neusklađenosti	Primjenom pojedinih mjera nastoji se smanjiti mogućnost otpuštanja zaposlenih radnika i povećati zapošljavanje tražioca zaposlenja
Povećanje postojećih vještina i znanja	Dodatnim treninzima nastoje se izbjeći nedostaci u stručnosti
Stimulisanje potražnje rada	Odgovarajuće mjere u regijama s viškom radne snage
Podupiranje ponude rada u regijama s manjkom radne snage	Stimuliranjem mobilnosti
Uspostavljanje jednakih mogućnosti zapošljavanja za sve sudionike na tržištu	Načelo nediskriminacije

Podaci pokazuju da porastom nezaposlenosti, povećava se i udio aktivnih radnih politika na tržištu rada. U zemljama zapadne Evrope, efekti ovih politika u početku su bili slabi zbog problema identifikovanja korisničkih grupa.⁹

Ulaganje u aktivne mjere tržišta rada u zemljama EU

U posljednjim decenijama, u razvijenim zemljama, povećavaju se izdaci za aktivne mjere tržišta rada. Razlog za ovo je taj što se pasivnim mjerama kroz finansiranje naknada za nezaposlene, smanjuju motivacije za aktivnim traženjem posla. Efikasnije je da se ta sredstva upotrijebe za finansiranje programa za poboljšanje zapošljivosti tražioca posla.

Prema predloženoj klasifikacijskoj shemi OECD-a (1993), razlikuje se pet grupa mjera aktivne politike.

1. Javne ustanove zapošljavanja i uprava – njihova je uloga da pomažu nezaposlenima u procesu traženja zaposlenja pružajući im usluge savjetovanja i informišući ih o slobodnim radnim mjestima, upravljaju i regulišu u koordinaciji sa drugim upravnim tijelima naknadu za nezaposlene, visinu, uslove koje osoba treba ispunjavati da bi se mogla kandidovati za naknadu, dužinu trajanja isplate naknade i sl.

2. Mjere obuke – to su postupci usmjereni na problematične grupe. Obuhvataju troškove obuke i specijalne dodatke za učesnike uključene u njih. Mogu se razvrstati u mjere za nezaposlene, mjere za one kojima prijeti nezaposlenost i mjere za zaposlene. Glavna pasivna mjera je naknada za vrijeme nezaposlenosti, ali osim nje postoji i niz drugih pasivnih mjera.

8 Fraser, Neil, 1999. "How strong is the case for targeting active labour market policies?, A review of efficiency and equity arguments". *International Journal of Manpower*, 20 (3/4), str. 153

9 Empirijska istraživanja za Švedsku i Finsku pokazuju slabu efikasnost aktivnih politika primijenjenih početkom 1990. Osnovni nedostatak je smanjivanje regionalne mobilnosti, te da učesnici pojedinih mjera manje traže posao od nesudionika. (Calmfors, L., Forslund, A. and Hemström, 2002:44).

3. Mjere za mlade osobe – posebno su usmjerene na mlade osobe koje tek sklapaju radni odnos. Mogu se razvrstati na obrazovne mjere i mjere podsticanja zapošljavanja mladih osoba, te na mjere za pripravnike – koje stoje na raspolaganju onima što napuštaju obrazovni proces i ulaze na tržište rada. 4. Subvencionisanje zapošljavanja – može se razvrstati na tri osnovna modaliteta: subvencije za zapošljavanje koje se plaćaju privatnim poslodavcima kako bi ih stimulisali na zapošljavanje, na finansijsku pomoć (u smislu povoljnih uslova) za nezaposlene koji žele pokrenuti vlastiti posao i na neposredno kreiranje novih radnih mjesta putem javnih radova i sličnih programa.

5. Mjere za grupe s otežanom mogućnošću zapošljavanja – mjere koje se koriste za podsticanje zapošljavanja zapostavljenih osoba, osoba sa specifičnim problemima, bilo u obliku pripomoći za povratak na posao ili donošenjem posebnih radno-pravnih zaštitnih odredaba za tu grupu

Tabela 2. Javni izdaci za aktivne mjere na tržištu rada u zemljama OECD (% BDP-a)

Zemlja	1985/1986.	1992/1993.	1995/1996.
Australija	0,42	0,76	0,84
Austrija	0,28	0,36	0,39
Belgija	1,23	1,21	1,41
Kanada	0,63	0,67	0,56
Danska	1,09	1,97	2,26
Finska	0,91	1,68	1,57
Francuska	0,67	1,06	1,30
Grčka	0,21	0,31	0,27
Irska	1,58	1,31	1,75
Italija	0,45	1,88	1,08
Japan	n.a	0,09	0,10
Nizozemska	1,09	1,40	1,37
Novi Zeland	0,84	0,80	0,71
Norveška	0,66	1,34	1,16
Njemačka	0,81	1,62	1,43
Portugal	0,41	0,87	0,83
SAD	0,28	0,21	0,19
Španjolska	0,34	0,59	0,67
Švedska	2,11	3,07	2,25
Velika Britanija	0,75	0,59	0,46
Neponderirani prosjek	0,77	1,08	1,03

Izvor: OECD (1997)

Tabela 2 pokazuje da je u zemljama OECD-a prisutan rast finansijskog izdvajanja za aktivne mjere radnih politika sa 0,8% BDP-a (neponderirani prosjek) 1980-ih na nešto više od 1% BDP-a u 1990-ima. U aktivne mjere najviše su ulagale Danska i Švedska (preko 2% BDP-a). Sa druge strane, zemlje u tranziciji u prosjeku ulažu od 0,2% do 0,7%.

Tabela 2. Javni izdaci za aktivne mjere na tržištu rada u nekim tranzicijskim zemljama (% BDP-a)

Zemlja	1993.	1998.
Bugarska	0,10	0,19
Češka Republika	0,18	0,14 (1995)
Estonija	0,24 (1994)	0,16
Mađarska	0,61	0,43
Litva	0,13	0,23 (1995)
Poljska	0,38	0,32
Rumunija	0,01	0,01 (1997)
Slovačka Republika	0,29	0,31
Slovenija	0,83	0,68
Hrvatska	–	0,27 (2000)
Neponderirani prosjek	0,33	0,26

Napomena - bez izdataka za usluge i administraciju državnog zavoda za zapošljavanje.

Izvor: OECD (1996) i statistike European Training Foundation

Većina zemalja OECD-a i EU troši više sredstava na pasivne nego na aktivne politike, a izuzetak su Italija, Norveška i Švedska (Riboud, Silva-Jauregui i Sánchez- Páramo, 2002., str. 14-15). Iz tabele 4 vidljivo je da u zemljama OECD-a i EU, za pasivne i aktivne radne politike najviše izdvaja Danska (3,12% BDP-a), a nakon nje Holandija (2,81% BDP-a), dok najmanje SAD (0,25%).

Tabela 3. Izdaci za za pasivne i aktivne politike u nekim zemljama OECD-a i EU

Zemlja	% BDP-a
SAD	0,25%
Japan	0,52%
Velika Britanija	0,82%
Austrija	1,22%
Holandija	2,81%
Danska	3,12%

Izvor: Riboud, M., Silva-Jauregui, C. and Sánchez-Páramo, C., 2002. "Does Eurosclerosis Matter", str. 13).

Mjere aktivnih radnih politika

Aktivne mjere smanjenja nezaposlenosti možemo podijeliti na indirektne (a) i direktne (b).¹⁰

a) *Indirektne* mjere podrazumijevaju podsticanje proizvodnje, što ima za rezultat potrebu za otvaranjem novih radnih mjesta. Jedna od takvih mjera, koja je nezaobilazna u zemljama u tranziciji, jeste privatizacija društvene, odnosno državne imovine. Kod privatizovanog preduzeća je poznat titular svojine. Pretpostavka je da je novim vlasnicima stalo do rasta i razvoja firme, što u perspektivi ima rast potrebe za novim radnim mjestima. Privatizovana preduzeća ulaze u tržišnu utakmicu. Prvi period nakon privatizacije ima za posljedicu povećanje nezaposlenosti, a tek kasnije do ozdravljenja preduzeća i povećanja zaposlenosti. Ako cilj novih vlasnika preduzeća nije ozdravljenje preduzeća ili nema adekvatne kapacitete za vođenje firme, mali su izgledi da dugoročni pozitivni učinci dođu do

¹⁰ Prema Crnković-Pozaić, Sanja (2002). Radnici i poduzetnici iz sjene. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 301-316

izražaja i može se dogoditi da dođe do još veće nezaposlenosti, umjesto do njegovog smanjenja. U indirektnje mjere ubrajamo i *fondove za kreditiranje malih i srednjih preduzeća, smanjenje poreza poslodavcima*, posebno za novozaposlene radnike i sl.

b) *Direktne aktivne* mjere zapošljavanja su one mjere koje podižu kupovnu moć građana. One omogućavaju porast ukupne potražnje za uslugama i proizvodima. U te mjere se ubrajaju:¹¹ otvaranje novih radnih mjesta kroz javne radove, posredovanje i savjetovanje od strane službi zapošljavanja, stručno osposobljavanje, prekvalifikacija, pomoć kod samozapošljavanja i sufinansiranje zapošljavanja; zatim, skraćivanje radnog vremena, te podsticanje geografske, profesionalne i ekonomske aktivnosti i smanjenje iznosa naknade za nezaposlene. Svaka od ovih mjera ima svoje prednosti i nedostatke (zavisno o aktualnim prilikama u državi).

Službe za zapošljavanje, obično imaju *programe posredovanja i savjetovanja*. Ovi programi imaju za cilj što brže stavljanje nezaposlenog na raspolaganje na tržištu rada. Za razliku od nekih drugih, ova mjera ne dolazi u sukob sa aktivnim traženjem posla. Neki autori¹² smatraju da su ove mjere efikasne samo ako se otvara veći broj radnih mjesta.

Sve su aktuelnije podsticajne mjere *samozapošljavanja*. One su prvenstveno namijenjene onima koji svoju nezaposlenost žele da riješe ostvarivanjem vlastitih preduzetničkih ideja. Uključuju savjetovanje i osposobljavanje za preduzetništvo, kao i finansijsku i organizacijsku pomoć. Ove mjere spadaju u poslove visokog rizika, jer je smrtnost *start up* biznisa i preko 50%.

Kao posljedica privatizacije, veliki broj radnika je ostao bez posla. S druge strane, sve više se ukazuje potreba za novim profilima radnih mjesta. Zbog toga se uvode mjere *osposobljavanja i prekvalifikacije*.

Jedna od mjera koje države praktikuju je mjera *podsticanja, geografske i ekonomske mobilnosti*. Ovom mjerom se nastoji smanjiti prvenstveno strukturalna nezaposlenost. Preduzeća se podstiču na otvaranje radnih mjesta u područjima visoke nezaposlenosti. Uz ovu mjeru, obično je potrebno i dodatno obrazovanje i prekvalifikacija radnika u tim regijama. Druga mogućnost je podsticanje radnike na preseljenje u ona područja gdje će moći naći posao. Ovo može predstavljati problem kada su u pitanju osobe koje su vezane za svoje porodice i socijalnu okolinu.

Za smanjenje takozvane frikcijske¹³ ili privremene nezaposlenosti često se koristi mjera *smanjenje iznosa naknada za nezaposlene*. Njome se postiže da visoke naknade za nezaposlene primaju oni kojima je to zaista neophodno. Ovom se mjerom obeshrabruju oni koji su u mogućnosti da nađu posao, ali to ne čine, jer im je naknada za nezaposlene dovoljna za osnovne životne potrebe, a često uz to rade na crno. Ova mjera podrazumijeva smanjenje realne vrijednosti naknade za nezaposlenost i vrijeme kroz koje se ta naknada dobiva. Na taj način se utiče na nezaposlene da aktivno traže novi posao ili da prihvate ponuđeni posao. Treba imati u vidu da je to ostvarivo samo u slučaju kad ima raspoloživih radnih mjesta.

11 Grgurev, Ivana (2002). *Izvjешće o aktivnoj politici zapošljavanja i nacrtu prijedloga zakona o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti*.

12 Dujšin, Uroš (1999). *Nezaposlenost i politika zapošljavanja u zemljama u tranziciji: Hrvatska. Ekonomska istraživanja*, 2(1-2), 1-19.

13 Frikcijska nezaposlenost nastaje zbog neprekidnog kretanja ljudi između regija i radnih mjesta ili kroz različite faze životnog ciklusa.

U uslovima ekonomske krize, veliki broj radnika se nalazi u riziku otkaza. Visine plata se prilagođavaju tržišnim zakonima ponude i potražnje. *Smanjivanjem realne plate* omogućuje se da veći broj radnika zadrži svoja mjesta.

Za suzbijanje nezaposlenosti, kao mjera, koristi se i *povećana potrošnja od strane vlade*. Ova mjera direktno utiče na potražnju za robom i uslugama. Vlada obično investira sredstva za izgradnju infrastrukture ili u povećanje plata budžetskim korisnicima. Navedeno ima za posljedicu povećanje potrošnje, a samim tim i proizvodnje i otvaranje novih radnih mjesta. Povećanje platežne moći i potrošnje se može postići i smanjenjem poreza. Ova mjera ima veći efekat na ljude sa nižim prihodima jer im se neto plata relativno više povećava. Na taj način se povećava razlika između minimalne plate i naknade za nezaposlene, što nezaposlene ohrabruje da se uključe u svijet rada.

Smanjenjem kursa valute stvara se povoljniji ambijent za izvoz. Pri uvođenju ove mjere treba voditi računa o mogućem riziku inflacije, zbog čega upumpavanje svježeg novca treba da se odvija pod kontrolom. S druge strane, uvoz robe je skuplji i ljudi će više kupovati domaće proizvode.

Aktivne politike na tržištu rada poseban značaj imaju u vrijeme strukturnih promjena tokom procesa restrukturiranja, kada dolazi do velikog otpuštanja radnika u državnim preduzećima. One mogu imati:

- naglašeniju *socijalnu komponentu* (npr. programi javnih radova, stimulacije za otvaranje novih radnih mjesta i subvencija za nadnice),
- komponentu *jačanja ljudskog kapitala* (npr. dodatni treninzi koje organiziraju centri za obuku kadrova, zavodi za zapošljavanje, subvencija za preseljenje u druge regije i sl.)

Korisnici mjera aktivnih radnih politika su registrovane nezaposlene osobe, a često i osobe koje su izgubile pravo na naknadu za nezaposlene. Najveću odgovornost za implementaciju politika rada imaju zavodi za zapošljavanje. Pored osnovne funkcije, posredovanja između poslodavaca i nezaposlenih, zavodi za zapošljavanje učestvuju u sprovođenju aktivnih politika na tržištu rada. Te mjere obuhvataju:

- a) specijalizovane obuke i dodatno obrazovanje (dokvalifikacija, prekvalifikacija i specijalizacija),
- b) kreiranje novih radnih mjesta u javnom sektoru (programi javnih radova i sl),¹⁴
- c) podsticaj samozapošljavanju i pokretanju malih biznisa,
- d) subvencioniranje zapošljavanja,
- e) specijalni programi za marginalizovane i ugrožene grupe (invalidi, mladi, osobe u siromaštvu i sa niskim nivoom obrazovanja).

Osnovni cilj navedenih mjera je povećanje fleksibilnosti radnika i postizanje bolje usklađenosti ponude i potražnje na određenom nivou, odnosno, efikasnije postizanje *matchinga* na regionalnom nivou, kao i poboljšanje položaja na tržištu rada teško zapošljivih kategorija. One su najčešće usmjerene prema rizičnim grupama koje su najviše pogođene nezaposlenošću, kao što su dugotrajno nezaposleni, mladi, lica sa niskim kvalifikacijama, invalidi, žene i sl. *Javni radovi*

Javni radovi su poznati kroz istoriju, posebno kada su u pitanju gradnje velikih objekata, kao što su piramide u Egiptu. U prošlosti, u javnim radovima je uglavnom učestvovao

¹⁴ Javni radovi kao mjera radne politike imaju efekte ako se primjenjuje u kraćem periodu. U većini zemalja javni radovi su najmanje popularni jer se odnose na nekvalifikovane poslove. Uspješan primjer je Slovenija gdje su javni radovi inovativniji jer privlače obrazovanje i mlade radnike i sprovode se u području obrazovanja, kulture i brige za starije osobe (Vodopivec, 1999:118) [<http://www.sciencedirect.com>].

veliki broj ljudi, koji su imali obezbijedene samo hranu i krov nad glavom i radili su u lošim uslovima rada. U vrijeme turske vladavine postojale su dvije vrste javnih radova: *kuluk* i *zgon*. Kuluk podrazumijeva rad u mjestu prebivališta, a na kraju radnog dana radnici su se vraćali svojim kućama, dok je zgon podrazumijevao rad izvan mjesta življenja. Poznati su javni radovi u Americi u vrijeme svjetske ekonomske krize (1929-1933) kada su izgrađeni mnogi autoputevi i telekomunikacijski sistemi.

Javni radovi

Nakon Drugog svjetskog rata organizovan je veliki broj javnih radova. Programi ovih radova su bili tako osmišljeni da zadovolje kulturne i socijalne potrebe učesnika, koji su imali obezbijeden solidan smještaj, obuču, odjeću i hranu.

Javni radovi su lokalni ili državni programi zapošljavanja, koji se realizuju radi obezbjeđivanja socijalne zaštite, obrazovnih, kulturnih, ekoloških, komunalnih i drugih potreba. Smisao javnih radova je da se radno angažuju teže zapošljiva lica, starija od 50 godina, Romi, osobe sa smetnjama i socijalno ugroženi - oni koji teže dolaze do posla, nezaposlena lica nižih nivoa obrazovanja (osobe bez zanimanja, pomoćnih zanimanja i srednje stručne sprema), nezaposlene mlade osobe do 25 godina koje nisu nastavile školovanje nakon osnovne škole ili nisu završile srednje obrazovanje, te stoga nemaju zanimanje, osobe korisnici novčane naknade, korisnici prava po Zakonu o socijalnoj zaštiti, žrtve trgovanja ljudima, nezaposlene invalidne osobe, dugotrajno nezaposlena lica, nezaposlena lica kod kojih je primijećeno opadanje radnih sposobnosti, koje nema karakter invalidnosti, azilanti, liječeni ovisnici, bivši zatvorenici, roditelji sa četvoro i više maloljetne djece i sl. Organizovanje javnih radova omogućava masovna zapošljavanja nezaposlenih lica. Oni su neprofitni i od opšteg interesa za državu.

Javni radovi, kao mjera, prikladniji su za osobe starije dobi, s obzirom na to da kod mladih ljudi postoji opasnost da dođe do interferencije sa traženjem posla u struci. Javni radovi su obično kratkotrajni i često vezani uz sezonu. Oni za cilj nemaju profit i ne doprinose povećanju proizvodnje. Dovode do jačanja kupovne moći (veća potražnja za robom), a kod uključenih radnika ostavljaju psihološki dojam pripadnosti društvu i zadovoljstvo činjenicom da rade.

Osnovni ciljevi programa javnih radova su:

- kreiranje novih radnih mjesta i uključivanje nezaposlenih lica u rad, kao i osposobljavanje za rad na takvim radnim mjestima,
- očuvanje i razvijanje radnih sposobnosti uključenih osoba i socijalna integracija nezaposlenih osoba,
- povećanje radnih potencijala, nivoa znanja, sposobnosti i vještina nezaposlenih osoba,
- povećanje motivacije i odgovornosti nezaposlenih za sopstveni profesionalni razvoj i zaposlenje,
- podsticanje zapošljavanja i samozapošljavanja nezaposlenih osoba,
- podsticanje razvoja lokalnih zajednica.

Programi javnih radova treba da se temelje na društveno korisnom radu, koji inicira lokalna zajednica, i da su neprofitni i nekonkurentni postojećim privrednim subjektima. Treba da su i velikog radnog intenziteta i fokusirani na područje visoke nezaposlenosti.

Plata učesnika javnih radova ne smije biti veća od plata za tu vrstu posla u poslovnom sektoru, niti manja od novčane naknade za nezaposlene. U okviru javnih radova mogu se obavljati razni poslovi, među kojima su održavanje čistoće, zelenih površina i hortikulture (ručno skupljanje otpadaka, ručno čišćenje prostora, čišćenje i grabljanje travnjaka, čišćenje puteva od korova, košenje zelenih površina, iskop sadnih jama za drveće i ukrasno bilje, okopavanje ukrasnog bilja, čišćenje autobusnih kolovoza i nadstrešnica, čišćenje divljih deponija i sl.). U organizaciji javnih radova mogu učestvovati državne organizacije, lokalna samouprava, preduzetnici, privredna društva, javne ustanove, preduzeća, nevladine organizacije i neformalna udruženja građana. Radovi se organizuju u humanitarnim, socijalnim, zdravstveno-vaspitnim i kulturnim djelatnostima, u oblasti infrastrukture, zaštiti životne sredine i drugim poslovima od lokalnog i nacionalnog interesa.

Uobičajeno je da, s obzirom na ciljnu grupu, za javne radove nema klasičnog konkursa za zapošljavanje, već je praksa da zavodi za zapošljavanje dostavljaju spiskove sa imenima onih nezaposlenih koji mogu da se zaposle, a preduzeća koja izvođe radove biraju ona lica za koja smatraju da će pokazati najbolje rezultate. Javni radovi se primjenjuju samo onda kada je recesija duboka i dugotrajna, obično u oblasti infrastrukture i komunalija. Ako je recesija kratkotrajna, javni radovi se ne primjenjuju zbog svojih odgođenih efekata na ekonomiju, jer mogu biti generator inflacije. Projekti javnog zapošljavanja su namijenjeni kratkoročnom zapošljavanju nezaposlenih radnika u javnom sektoru. Tokom trajanja javnih radova mogu se steći vještine koje će povećati šanse zapošljavanja u privatnom sektoru. Problem je što se nakon završetka radova većina učesnika ponovo nalazi u situaciji nezaposlenosti.

Klubovi za traženje posla

Neke zemlje, kao što su Irska, Velika Britanija, Slovenija i druge zemlje imaju povoljna iskustva sa **klubovima za traženje posla**. Praksa pokazuje da veliki broj nezaposlenih osoba ima pasivan odnos prema traženju posla i očekuje da državne institucije treba da im pronađu posao. U klubovima za traženje posla, nezaposleni dobijaju niz savjeta za traženje posla. Njima se pomaže da potencijalnim poslodavcima što bolje predstavljaju svoja znanje, vještine, sposobnosti i stavove.

Stručno osposobljavanje

Treba imati na umu da je **stručno osposobljavanje** relativno skupa mjera. Iz tog razloga kod izbora programa treba voditi računa o svjetskim iskustvima. Praksa je pokazala da obimni programi koji su namijenjeni velikim grupama rijetko su se pokazali isplativom investicijom. Stoga je potrebno veoma pažljivo prići izboru ciljane grupe nezaposlenih osoba. Poželjno je u izbor programa uključiti sve ključne aktere na lokalnom i regionalnom nivou, kao što su poslodavci, sindikati, obrazovne institucije.

Iako se u razvijenim zemljama programi kreiranja novih radnih mjesta često sprovode, njihovi efekti su često zanemarljivi, jer većina subvencioniranih radnih mjesta bi se svakako otvorila, a sufinancirani radnik zaposlen je na račun drugog nesufinanciranog radnika. Bolje rezultate daje ciljano otvaranje radnih mjesta za određene kategorije nezaposlenih osoba. Iskustva pokazuju da su takvi programi najbolje rezultate pokazali na populaciji mladih i dugotrajno nezaposlene. U kategoriji mladih, mogu biti zanimljivi programi namijenjeni mladima koji su napustili školovanje.

U ovakvim slučajevima, radi se o kombinovanim edukativno-proizvodnim programima. Osnovni preduslov za uspješne mjere aktivne politike tržišta rada su efikasne službe za zapošljavanje. Iskustva u BiH pokazuju da dobro osmišljeni programi nezaposlenima daju dobre rezultate. Kroz ove programe, nezaposleni se motiviraju da aktivno učestvuju u rješavanju vlastitog problema nezaposlenosti.

Efikasnost mjera aktivnih radnih politika

U tabeli 4. prikazani su zbirni rezultati učinaka različitih mjera APTR-a za različite ciljane grupe, a podaci prikazuju rezultate dviju studija, jedne iz 1980-ih i jedne iz 1990-ih, u kojima su se pokušali sumirati rezultati svih evaluacijskih radova u zemljama OECD-a u tom razdoblju.

Mjera		Grupe kojima pomaže	Grupe kojima pomaže
obrazovanje i obuka na poslu	prekvalifikacija pri masovnim otpuštanjima	mali pozitivan utjecaj	
	formalno školsko obrazovanje nezaposlenih	žene koje se vraćaju na tržište rada	stariji muškarci i starije grupe sa nižim početnim obrazovanjem
	ciljano individualno obrazovanje	žene koje se vraćaju na tržište rada, samohrane majke	stariji muškarci
sufinanciranje zapošljavanja	sufinanciranje plata poslodavcu	dugotrajno nezaposleni, žene povratnice na tržište rada	
	bonusi za zapošljavanje	većina odraslih nezaposlenih	
	financijska pomoć za samozapošljavanje (pokretanje vlastitog posla)	relativno bolje obrazovani	
kreiranje radnih mjesta		teže zapošljive osobe	većina odraslih nezaposlenih
Pomoć i savjetovanje pri traženju posla		većina nezaposlenih, posebno žene i samohrane majke	mladi

Izvor: Martin (1998); Dar i Tzannatos (1999)

Primjer javnih radova u Sloveniji

Postojeća je struktura nezaposlenih takva da je, uprkos svim naporima, za pojedine grupe nezaposlenih vrlo teško naći posao, pogotovo za starije nestručne osobe. Kao posebna mjera podsticanja zapošljavanja teže zapošljivih osoba početkom 1991. godine razvijen je program javnih radova. Njegov je najvažniji cilj bio ublažavanje dugotrajne nezaposlenosti, te sprečavanje obeshrabrivanja dugotrajno nezaposlenih i njihovo socijalno isključivanje, očuvanje i poboljšanje njihovih radnih navika, kao i podsticanje samozapošljavanja, koje bi trebalo da se temelji na znanjima i iskustvima stečenima tokom sudjelovanja u programu. Od 1991. godine program se razvija i širi. Na primjer, u njemu je u prvoj godini provođenja sudjelovalo oko

1.200 nezaposlenih, a broj sudionika narastao je u 1999. godini na 10.641. Iako se broj sudionika do danas nešto smanjio (na 9.374 u 2001. godini), to je još uvijek važan program. U posljednjih se nekoliko godina gotovo 10% svih rashoda Zavoda za zapošljavanje troši na taj program (NEO, 2001).

Najznačajnija promjena sprovedena nakon 1999. godine bilo je preoblikovanje programa namijenjenoga nezaposlenima u posebnu vrstu privremenog zapošljavanja.

Izvor: Rončević, Borut: *Zapošljavanje i politika tržišta rada u Sloveniji*, Institut za društvene znanosti, Fakultet društvenih znanosti Sveučilišta u Ljubljani

Na osnovu navedenog možemo zaključiti da mjere pasivnih politika stimulišu nezaposlene na pasivan odnos, odnosno da ostanu što duže na evidenciji zavoda za zapošljavanje i pritom da određene poslove obavljaju na neregistrovanom tržištu rada, dok se aktivnim radnim politikama olakšava proces zapošljavanja ili ponovnog zapošljavanja.

Aktivne politike u tranzicijskim zemljama

Kada je u pitanju sprovođenje aktivnih politika u tranzicijskim zemljama, problem predstavlja nedostatak finansijskih sredstava. Sprovođenje aktivnih politika finansira se skromnim ostatkom sredstava, tek nakon što su isplaćene sve naknade za nezaposlene. Izdvajanja za mjere aktivne i pasivne radne politike se razlikuju od zemlje do zemlje (tabela 3). Slovačka i Slovenija troše približno jednako na obje politike, dok Mađarska i Poljska troše podjednako na pasivne mjere, ali manje od Češke i Slovačke (Kluve, Lehmann i Schmidt, 1999, str. 69).

Karakteristike aktivnih radnih politika zemalja u tranziciji slične su i u razvijenim zemljama (OECD) i tranzicijskim zemljama. Evidentni su određeni pozitivni rezultati. Međutim, mnogi programi su se pokazali preskupi u odnosu na postignute rezultate. Zbog toga je važno realno i troškovno efikasno alocirati resurse. U tabeli 4 dat je pregled mjera aktivne politike u tranzicijskim zemljama.

Tabela 4. Pregled mjera aktivne politike u tranzicijskim zemljama

<i>Mjera</i>	<i>Postignuti rezultati</i>
Agencije za zapošljavanje	Pozitivno iskustvo i u razvijenim i tranzicijskim zemljama
Trening	Pozitivno iskustvo sa zapošljavanjem i platama
Trening za masovno otpuštene	Generalno nema pozitivnih iskustava (malo dokaza)
Trening za mlade	Negativno iskustvo u razvijenim zemljama, ali pozitivno u Latinskoj Americi; rane intervencije efikasne; neophodni obimni i skupi paketi usluga
Subvencije plata	Negativan efekat; potrebno je kombinovati s treningom; "snalaženja"
Javni radovi	Efikasni na kratak rok; negativni efekti na dugi rok;
Podrške samozapošljavanju	Nema dovoljno evaluacija; mogu biti pozitivne kod obrazovanja

Mjere aktivnih politika zapošljavanja na tržištu rada u Bosni i Hercegovini

Sredstva za sprovođenje mjera aktivne politike zapošljavanja u BiH su ograničena. U skladu sa postojećim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini, aktivne politike zapošljavanja sprovode:

- U Federaciji BiH - Federalni zavod za zapošljavanje i kantonalne službe zapošljavanja,
- U Republici Srpskoj - Zavod za zapošljavanje Republike Srpske i - U Brčko distriktu BiH - Zavod za zapošljavanje Brčko distrikta BiH.

Aktivnosti oko koordinacije posredovanja u zapošljavanju državljana Bosne i Hercegovine u drugim državama, iniciranje potrebnih aktivnosti kod entitetskih zavoda za zapošljavanje i Zavoda za zapošljavanje Brčko distrikta BiH da se zajedno i u saradnji sa poslodavcima, sindikatima, obrazovnim ustanovama i drugim udruženjima organiziraju i sprovode programi profesionalnog usmjerenja i obrazovanja u svrhu većeg zapošljavanja i drugih oblika aktivne politike zapošljavanja, zajednički obavljaju Agencija za rad i zapošljavanje BiH, Federalni zavod za zapošljavanje i kantonalne službe zapošljavanja, Zavod za zapošljavanje Republike Srpske i Zavod za zapošljavanje Brčko distrikta BiH.¹⁵

Federacija BiH

Mjere aktivnih radnih politika biće sprovedene kroz različite oblike podrške u zapošljavanju, samozapošljavanju, pripremi za tržište rada, te stručnom usavršavanju i osposobljavanju. Mjere iz ovog programa rada su prilagođene potrebama i zahtjevima tržišta rada i usklađene su sa okvirnim strateškim dokumentima u oblasti rada i zapošljavanja.¹⁶ Svi planirani programi aktivne politike zapošljavanja bit će realizirani u skladu sa gender odgovornim budžetiranjem. PROGRAM SUFINANSIRANJA ZAPOSŁJAVANJA I SUFINANSIRANJA STICANJA PRVOG RADNOG ISKUSTVA. Partneri u provođenju ovog projekta su poslodavci i kantonalne službe za zapošljavanje. Ukupno je predviđeno da program obuhvati nezaposlena lica iz sljedećih ciljnih grupa:

- Mladi bez radnog iskustva, žene,
- Dugotrajno nezaposlene osobe,
- Demobilisani borci i djeca nezaposlenih demobilisanih boraca,
- Osobe s invaliditetom, kao i radno sposobne osobe sa lakom i umjerenom retardacijom, članovi šehidskih porodica ili porodica poginulih branitelja, djeca i supružnici osoba s invaliditetom od 60% i više,
- Članovi domaćinstva u kojem nijedan član nije zaposlen,
- Romi,
- Samohrani roditelji, staratelji i hranitelji i njihova djeca, roditelji djeteta sa posebnim potrebama,
- Žrtve nasilja: civilne žrtve rata, žrtve nasilja u porodici, liječeni ovisnici i dr.

Republika Srpska

Smjernice za kreiranje mjera aktivne politike zapošljavanja definisane su Strategijom zapošljavanja Republike Srpske i Akcionim planom zapošljavanja u Republici Srpskoj. Pri

¹⁵ Izvor: Agencija za rad i zapošljavanje BiH. Plan o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja u Bosni i Hercegovini za 2014. godinu

¹⁶ Strategija zapošljavanja u BiH 2010-2014., Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2013-2017. i dr.

utvrđivanju mjera aktivne politike vodilo se računa i o realizaciji zadataka ostvarenih u tekućoj godini kao i karakteristikama sadašnjeg stanja na tržištu rada.

Mjere aktivne politike zapošljavanja realizovaće se kroz poslove i aktivnosti u sljedećim ključnim područjima:

- Realizaciju funkcije posredovanja i osiguranje pružanja boljih usluga poslodavcima i nezaposlenim licima;
- Povećanje aktivnosti nezaposlenih osoba i brže uključivanje u proces rada;
- Razvoj profesionalne orijentacije, informiranje o izboru zanimanja planiranju karijere i razvoju cjeloživotnog učenja;
- Realizacija, monitoring i evaluacija projekata zapošljavanja usvojenih Akcionim planom zapošljavanja;
- Podršku zapošljavanju i samozapošljavanju kroz projekte dodatnog obrazovanja i obuke (dokvalifikacija i prekvalifikacija);
- Institucionalno jačanje kapaciteta Zavoda za zapošljavanje učešćem u projektima koji se realizuju u saradnji sa drugim organizacijama i institucijama;
- Jačanje i razvoj partnerskih odnosa sa drugim akterima tržišta rada.

Zaključak

Analize efekata mjera aktivnih radnih politika pokazuju da je potrebno podsticati aktivne radne politike zapošljavanja koje treba da bude prioritetni zadatak svih ključnih institucija u državi. Niskoj efektivnosti zapošljavanja u znatnoj mjeri doprinose problemi neusklađenosti sistema obrazovanja sa potrebama tržišta rada, kao i gubljenje znanja i vještina zbog dugotrajne nezaposlenosti, a tome doprinose i nedovoljan ekonomski rast, nedostatak pravnog kapitala, te skromna razvijenost malih i srednjih preduzeća. U BiH još ne postoji strategija zapošljavanja koja bi se oslanjala na uravnoteženi ekonomsko-socijalni razvoj i koja bi na jasan način projektovala politike zapošljavanja i mjere za njihovo sprovođenje. U okviru mjera aktivne politike zapošljavanja treba da se obezbjeđuju bespovratna sredstva, odnosno subvencije za zapošljavanje, da se izdvoji novac za subvencionisane kredite za podsticanje osnivanja novih privrednih subjekata i za razvojne kredite, kao i da se određene kategorije nazaposlenih podstaknu takvim subvencijama da sami sebi, ili članovima svoje porodice, obezbijede posao.

Aktivne politike treba da budu pažljivo isplanirane i usmjerene na teže zapošljive grupe. Programi koji se odnose na višak zaposlenih u preduzećima treba da budu programi sa jasnom sadržinom u pogledu zapošljavanja. Projekti aktivne politike zapošljavanja treba da obuhvate: mlade osobe, povratnike i raseljene osobe, dugotrajno nezaposlene osobe, samohrane majke, osobe s invaliditetom, kao i osobe koje predstavljaju višak radne snage.

Treba imati na umu da je stručno osposobljavanje relativno skupa mjera. Iz tog razloga kod izbora programa treba voditi računa o svjetskim iskustvima. Praksa je pokazala da obimni programi koji su namijenjeni velikim grupama rijetko su se pokazali isplativom investicijom. Stoga je potrebno veoma pažljivo prići izboru ciljane grupe nezaposlenih osoba. Poželjno je u izbor programa uključiti sve ključne aktere na lokalnom i regionalnom nivou, kao što su poslodavci, sindikati, obrazovne institucije.

Iako se u razvijenim zemljama programi kreiranja novih radnih mjesta često sprovode, njihovi efekti su često zanemarljivi, jer većina subvencioniranih radnih mjesta bi se svako otvorila, a sufinancirani radnik zaposlen je na račun drugog nesufinanciranog radnika.

Bolje rezultate daje ciljano otvaranje radnih mjesta za određene kategorije nezaposlenih osoba. Iskustva pokazuju da su takvi programi najbolje rezultate pokazali na populaciji mladih i dugotrajno nezaposlene. U kategoriji mladih, mogu biti zanimljivi programi namijenjeni mladima koji su napustili školovanje.

Za realizaciju mjera aktivnih radnih politika potrebno je ostvariti osnovne pretpostavke, koje podrazumijevaju povoljnu investicionu klimu, administrativnu sposobnost za vođenje aktivnih radnih politika, monitoring i evaluacija sprovedenih politika, *cost benefit* analizu i sl. Isto tako, mora se voditi računa o izboru ciljnih grupa.

Literatura

1. Bellmann, L. and Jackman, R., 1996. "The Impact of Labour Market Policy on Wages, Employment and Labour Market Mismatch" in G. Schmid, J. O'Reilly and K. Schömann, eds. *International Handbook of Labour Market Policy and Evaluation*. Cheltenham: Edward Elgar, 725-746.
2. Bleakly, H. and Fuhrer, J. C., 1997. "Shifts in the Beveridge curve, job matching, and labor market dynamics". *New England Economic Review*, Sep/Oct, 3-19.
3. Boeri, T., Burda, M. C. and Köllö, J., 1998. "Mediating the Transition: Labour Markets in Central and Eastern Europe". Forum Report of the Economic Policy Initiative, No. 4.
4. Boeri, T. and Terrell, K., 2002. "Institutional Determinants of Labor Reallocation in Transition" in B. Funck i L. Pizzati, eds. *Labor, Employment, and Social Policies in the EU Enlargement Process - Changing Perspectives and Policy Options*. Washington: World Bank, 47-56.
5. Burda, M., 1995. "Labor Market Institutions and the Economic Transformation of Central and Eastern Europe" in S. Commander and F. Coricelli, eds. *Unemployment, Restructuring, and the Labor Market in Eastern Europe and Russia*. Washington: The World Bank, 331-360.
6. Burda, M. and Weder, M., 2002. "Complementarity of Labor Market Institutions, Equilibrium Unemployment and the Propagation of Business Cycles". *German Economic Review*, 3 (1), 1-24.
7. Crnković-Pozaić, Sanja (2002). Radnici i poduzetnici iz sjene. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 301-316
8. Dekker, R., Grip, A. and Heijke, H., 2002. "The effects of training and overeducation on career mobility in a segmented labour market". *International Journal of Manpower*, 23 (2), 106-125.
9. Dujšin, Uroš (1999). Nezaposlenost i politika zapošljavanja u zemljama u tranziciji: Hrvatska. *Ekonomika istraživanja*, 2(1-2), 1-19.
10. Fisher, G., 2002. "Discussant Notes" in B. Funck i L. Pizzati ur. *Labor, Employment, and Social Policies in the EU Enlargement Process - Changing Perspectives and Policy Options*. Washington: World Bank, 323-325.
11. Fraser, N., 1999. "How strong is the case for targeting active labour market policies? - A review of efficiency and equity arguments". *International Journal of Manpower*, 20 (3/4), 151-164.
12. Glazer, J. and Hazl, V., 2002. "Slube za zaposlovanje" u I. Svetlik [et al.]. *Politika zaposlovanja*. Ljubljana: FDV, 200-227.
13. Grgurev, Ivana (2002). *Izvešće o aktivnoj politici zapošljavanja i nacrtu prijedloga zakona o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti*.
14. Martin, J. P., 1998. "What works among active labour market policies: evidence from OECD countries experiences". *Labor Market and Social Policy occasional papers*. Paris: OECD.
15. Ovadić, Alka. *Utjecaj aktivnih i pasivnih politika na tržište rada*. Ekonomski fakultet u Zagrebu UDK 331.52Profit, S., 1999. "Twin Peaks in Regional Unemployment and Returns to Scale in Job-Matching in the Czech Republic". CEPR Discussion Paper, No. 2135.
16. Riboud, M., Silva-Jauregui, C. and Sánchez-Páramo, C., 2002. "Does Euroclerosis Matter", str. 13).
17. Rončević, Borut: *Zapošljavanje i politika tržišta rada u Sloveniji*, Institut za društvene znanosti, Fakultet društvenih znanosti Sveučilišta u Ljubljani